
Dostojanstvo čovjeka. Pitanja o neupitno priznatome pojmu

HENNING OTTMANN*

Sažetak

Autor analizira pojam čovjekova dostojanstva u historijskoj i logičkoj perspektivi njegova značenja. U središtu pažnje je a) dostojanstvo kao svojstvo ljudskog roda, b) gubitak značenja tog pojma u pojedinim povijesnim etapama, c) čovjekovo dostojanstvo kao ljudsko dostignuće, d) čovjekovo dostojanstvo kao ljudska potencija, e) čovjekovo dostojanstvo kao pripadnost ljudskom rodu. U nastavku autor ističe prednost dostojanstva kao takvog nad stečenim dostojanstvom. Na posljetku autor zaključuje da je čovjekovo dostojanstvo nepovredivo kako u vrlinama svoje autonomne subjektivnosti, tako i u svojim zakazivanjima: u zabludi, zakazivanju, krivnji i svijesti o vlastitoj konačnosti.

I.

Čovjekovo je dostojanstvo — tako bismo počeli — priznato. Ono je zapisano u deklaracijama i ustavima, od Povelje Ujedinjenih naroda i njihove “Opće deklaracije o pravima čovjeka”, do poznatoga članka 1, st. 1 Ustava Savezne Republike Njemačke.¹ U međuvremenu je “dostojanstvo čovjeka” ušlo i u ustave Grčke, Švedske, Portugala i Turske.² Čini se da je pojam na jednak način etabliran u pravorijecima Saveznog ustavnog suda kao i u javnim raspravama. Jedva da postoji još neka prijeporna tema o kojoj se raspravlja bez pozivanja na čovjekovo dostojanstvo, bila to genska tehnologija ili atomska tehnika, prikupljanje podataka ili pravo na azil, zaštita nerođenog života ili još mnogo toga.

Pravnici bi mogli, mnogo bolje nego ja, objasniti značenje članka 1, st. 1, za Ustav Savezne Republike Njemačke. “Čovjekovo dostojanstvo”, koje taj članak i stavak označavaju kao “nedodirljivo”, premda nije pronađen

**Henning Ottmann*, redovni profesor politologije na Geschwister Scholl institutu Sveučilišta u Münchenu.

¹U broju 2 Preambule Povelje Ujedinjenih naroda navode se “vjera u temeljna prava čovjeka, u dostojanstvo i vrijednosti ljudske osobe”. Preambula “Općih deklaracija o pravima čovjeka” upućuje na “poštivanje dostojanstva koje prebiva u svim članovima ljudske obitelji”.

²Stern, K., *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*, sv. III/1, München, 1988., 19.

općenito obvezatan pravni pojam za njega, jest “najviše konstitucijsko načelo Ustava” (Wintrich), njegova najviša pravna vrijednost, njegova temeljna norma. Ono utemeljuje, kao što je to pravnik Dürig jednom pravnologički rekao, prava čovjeka i temeljna prava.³ Ono državi postavlja “ograda ograda”, još povrh ograda temeljnih prava.⁴ Ono se štiti od državnog raspolaganja branom bitnoga sadržaja i jamstvom toga sadržaja. Povrh toga, norma dostojanstva sadržava, mnogo više od sve pravne logike, ustavnu sliku čovjeka po kojoj je čovjek osoba i ona sadržava temeljnu pretpostavku slobodarskoga poretka da — drukčije nego u totalitarnim sustavima koji čovjeka utapaju u kolektiv — “država postoji za čovjeka”. Tako je to formulirao još Konvent na Herrenchiemseeu. Čovjekovo je dostojanstvo priznato. Ono ima danas, poput ljudskih prava, civilno-religijski status. Čini se da je postalo temeljnim člankom javne vjere i javnoga izjašnjavanja.

Ipak, unatoč svom priznanju i svoj prominentnosti pojma, čini se da je mnogo manje jasno što obuhvaća dostojanstvo čovjeka i što valja pod njim razumijevati. Tu je već nelagoda zato što se danas može pozivati na uzvišeni pojam za sve i svašta, što je on, tako reći, postao pravni i politički sitni novac. Postane li pitanjem krši li nošenje službene odore ili vođenje knjige vožnje čovjekovo dostojanstvo, onda je to znak da se taj pojam i zloupotrebljuje i počinje oštećivati inflacijskom upotrebom.⁵ Zato se smije postaviti pitanje što, zapravo, pripada dostojanstvu čovjeka i što moramo trpjeti i podnositi kao uopće nerelevantno za dostojanstvo.

Teža su još pitanja koja se odnose na utemeljenje samoga pojma. “Dostojanstvo čovjeka”, to je pojam takve visine da problematičnim može postati ne samo njegova pravna primjenljivost već čak njegova sama definiranost. Čitavo je pojmovno okružje “čovjekovog dostojanstva” obilježeno pojmovima koji počinju kao oni negativne teologije predmetkom “ne”: “nedodirljiv”, “ne-ograničiv”, “ne-odreciv”, “ne-proigriv”. To su negativni pojmovi koji sami ne kažu što je čovjekovo dostojanstvo. Oni ga određuju jedino ex negativo, kao što negativna teologija govori o Bogu kao beskonačnome i nepojmljivom. Ovako ili onako, određen samo ex negativo ili, također, pozitivno, pojam čovjekova dostojanstva nastupa s apsolutnim postulatom. I to je manje samorazumljivo, nego što se može činiti na temelju civilno-religijskog priznavanja pojma. Odakle da uzmu sekularizirana, pluralistička društva apsolutum, neupitno valjano, dogmatičko, a da ga ne

³Dürig, G., “Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde. Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechte und Art. 1 Abs I in Verbindung mit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzes”, u *Archiv des öffentlichen Rechts*, 81 (1956.), 117 i d.

⁴Geddert-Steinacher, T., *Menschenwürde als Verfassungsbegriff. Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz*, Berlin, 1990., 145 i d.

⁵Münch, I.v., *Grundgesetz-Kommentar*, sv. 1, München, 3, 1985., Art. 1, Rn. 4.

ukradu? Ili, hrani li se pozivanje na dostojanstvo čovjeka religijski određenim osnovama naše kulture, svejedno priznaje li se to ili ne priznaje?

Odredbama čovjekova dostojanstva daljnja je poteškoća pojmovna rasteznica između širine i identificirajućeg sadržaja pojma. U posvjetovljenim, pluralističkim društvima mora pojam čovjekova dostojanstva pružati mjesto za različite svjetonazore i antropologije. Tako gledano, pojam mora biti što širi i što obuhvatniji. Theodor Heuss je o normi dostojanstva govorio kao o “neinterpretiranoj tezi”⁶, a “neinterpretirana” zacijelo je značilo “netumačena u smislu samo *jednoga* svjetonazora ili teorije”. Ali, što ima biti tako obuhvatno i široko, to ne smije spasti na prazan obrazac, niti biti jedinstvo međusobno protuslovnih elemenata. Tko čita pravne komentare Ustava, može steći dojam da sadržavaju različite, možda čak međusobno isključujuće pojmove dostojanstva, pa ćemo se morati upitati mogu li se suprotstavljeni pojmovi međusobno uskladiti.

II.

Pojam “dostojanstva” ima svoju povijest, koja seže sve do antike. Staviti ćemo je na početak, kao prvi pokušaj da se osvjedočimo o pojmovnoj povijesti značenja pojma. “Dostojanstvo” je pojam plemenitoga porijekla, a to postaje, kao što to pokazuje povijest pojma, problem uvijek onda kad se “dostojanstvo” valja snositi s jednakošću i univerzalnošću, s onim što pripada svima, i s onim što pripada svima na jednak način.⁷

Što je bilo “dostojanstvo”? U antici je dostojanstvo bilo ponajprije pojam socijalne i političke distinkcije, jednoznačno s “ugledom”, “važnošću”, “prestížem”. “Dostojanstvo” je značilo ono odlikovanje i onu čast, što ih ljudi dodjeljuju ljudima. “Dostojanstvo” je pripadalo funkcijama i postignućima, kao što se i danas još može govoriti o “funkcijama i častima”. “Dostojanstvo” ima kralj, “majestas” je “dostojanstvo”. “Dostojanstvo” je nešto visočansko. Ono ulijeva poštovanje i zahtijeva priznanje, što je više nego samo izvanjsko iskazivanje respekta. “Dostojanstvo”, latinski “dignitas”, ono je za čim teži rimski aristokrat. Rimski aristokrat traži ugled koji se

⁶*Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, 1 (1950./51.), 49.

⁷Pojmovna povijest može se ovdje predstaviti samo u obliku grube skice. Iscrpnije, Dürig, W., članak “dignitas”, u *Reallexikon für Antike und Christentum* 3 (1957.), 1023 i d.; Bloch, E., *Naturrecht und menschliche Würde*, Frankfurt/M., 1961.; Herzog, R., članak “Menschenwürde”, u *Evangelisches Staatslexikon*, H. Kunst/S. Grundmann (ured.), Stuttgart, 1966., XXI i d.; Maihofer, W., *Rechtsstaat und menschliche Würde*, Frankfurt/M., 1968.; Klein, Z., *La notion de dignité humaine dans la pensée de Kant et de Pascal*, Paris, 1969.; Horstmann, R.-P., članak “Menschenwürde”, u *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 5, Darmstadt, 1980., 1123-1127.; Böckenförde, E.W. — Spaemann, R. (ured.), *Menschenrechte und menschliche Würde*, Stuttgart, 1987.

stječe preko predaka i bogatstva, ali ponajprije funkcijom i vlastitim djelima. Taj je ugled za rimskoga aristokrata tako značajan da Cezar, kao što znamo, prelazi Rubikon, jer misli da je povrijeđena njegova dignitas. “Dignitas” je, prema klasičnome filologu Drexleru, “položaj i važnost u javnome životu”, ili “rang”.⁸

Ovaj stari pojam “dostojanstva” već odaje što je obilježje svih pojmova dostojanstva. “Dostojanstvo” je uvijek pojam ranga. “Dostojanstvo” je uvijek odlikovanje. “Dostojanstvo” je svagda nešto posebno. U upravo navedenome značenju ono je čak nešto što, *prvo*, nema svatko i što, *drugo*, nema svatko u jednakoj mjeri. Kao pojam ranga, odlikovanja, dostojanstvo ne slijedi logiku egalitarne jednakosti, nego logiku proporcionalne pravednosti, koja svakome treba dodijeliti njegovo prema rangu i zasluži.

Pojam dostojanstva čovjeka, dostojanstva koje pripada svim ljudima na jednak način, ne može se, očito, povezati s ovim starim pojmom dostojanstva. Ako bi se pošlo od ovoga starog pojma dostojanstva, dostojanstva koje nema svatko i dostojanstva koje nema svatko u jednakoj mjeri, morali bi postojati stupnjevi i prijelazi čovjekova dostojanstva. Tada bi bilo ljudi prve i druge klase, kao što postoje ordeni prve i druge klase.

U pojmu “dostojanstva čovjeka” dostojanstvo se više ne odnosi na socijalnu i političku važnost pojedinih osoba. “Dostojanstvo” postaje dostojanstvom čovjeka kao čovjeka, dostojanstvom koje svaki čovjek, i svaki u jednakoj mjeri, može zahtijevati. Ali pojam dostojanstva ostaje istodobno ono što je uvijek bio, pojam ranga i distinkcije. To znači onaj rang po kojemu se čovjek razlikuje od izvanljudske prirode i drugih živih bića. Čovjekovo dostojanstvo postaje pojmom za rang ili posebnu bit samoga čovjeka.

Pitanje, što je dostojanstvo?, postaje time pitanje što je posebna bit koja čini rang čovjeka. Navest ćemo ukratko nekoliko tipičnih obrazloženja za taj rang čovjeka.

O čovjeku kao čovjeku i o čovjekovu dostojanstvu po njegovu rangu i posebnoj biti može se uopće govoriti tek od stoe i kršćanstva. Tek s njima percipira se čovjek kao čovjek. Stoici utemeljuju “dostojanstvo čovjeka” umom, moralnošću i općim Božjim porijeklom čovjeka (svi su djeca jednoga Zeusa).⁹ Kršćanski mislioci, kao Ambrozije u “De dignitate conditionis humanae” (*MPL*, 17, 1005 i sl.) svode posebni čovjekov rang na njegovu potpunu sličnost Bogu. Renesansni mislioci, kao Pico della Mirandola u “De dignitate hominis”, da bi objasnili poseban čovjekov rang, upućuju na čovjekovu sposobnost koju mu je dao Bog da bude oblikovatelj

⁸Drexler, H., “Dignitas”, u *Das Staatsdenken der Römer*, R. Klein (ured.), Darmstadt, 1966., 232.

⁹*Kleantova himna Zeusu*, Cicero, *De off. I*, 106; *De inv. I*, 166 “et te quoque dignum/Finge Deo”, Seneca, ap. 31.

samoga sebe i svoga svijeta. Pascal povezuje čovjekovo dostojanstvo s njegovim mišljenjem. “Čovjek je rođen da misli, to je njegovo cijelo dostojanstvo”. (*Pensées*, frag. 146.) Tipično provjetiteljsku i vjerojatno najutjecajniju formulaciju “čovjekova dostojanstva” izražava Kant u svojim *Osnovama metafizike čudoređa*. On tamo polazi od stoičkoga razlikovanja između *pretium* i *dignitas*, “cijene” i “dostojanstva”. “Ono što ima cijenu”, kaže Kant, “na njezino se mjesto može staviti nešto drugo, neki ekvivalent; ali ono što je uzvišeno iznad svake cijene, dakle ne dopušta nikakav ekvivalent, to ima dostojanstvo”. (*GMS, AA IV*, 434.) “Dostojanstvo” je uvjet “svrhe po sebi”, ono je “unutarnja vrijednost”, kojoj nasuprot stoji “relativna vrijednost” onoga što može imati neku cijenu (*GMS, AA IV*, 435).

III.

Šetnja kroz povijest pojma pokazuje stoičke i kršćanske, humanističke i prosvjetiteljske odrednice čovjekova dostojanstva i one se *prima facie* ne čine uopće tako različitim. Stalno se iznova navode um, moralnost, mišljenje ili poseban položaj koji je Bog u stvaranju dao čovjeku, kao razlog čovjekova dostojanstva. Savezni je ustavni sud čak izrekao da je moguće osloniti se na samo jednu od ovih odredbi, naime na Kantovu. Pozivajući se na Kanta, pravnik Dürig razvio je takozvanu objektu formulu, koja je ušla u pravorijek Saveznoga ustavnog suda.¹⁰ Po formulaciji ovoga suda, nije dostojno čovjeka “činiti čovjeka pukim objektom u državi”.¹¹ Čovjek, naime, mora “uvijek ostati svrha sama po sebi”.¹²

Dalje bi traženje smisla i obrazloženja ljudskog dostojanstva bilo suviše kad bi različite tradicije iz kojih potječe pojam ionako konvergirale, kad bi bilo moguće, kao što je to ponekad i pokušao Savezni ustavni sud, povući se na konsenzualnu definiciju¹³ ili čak samo na jednu odrednicu pojma, kao npr. na Kantovu. Ali to nije moguće iz više razloga.

Suglasnost u definicijama dostojanstva čovjeka samo je površinska. Za razumijevanje pojma znatna je razlika daje li se obrazloženje religijski ili sekularizirano svjetonazorno, teološki ili prosvjetiteljski. Transcendentalno utemeljeno čovjekovo dostojanstvo ima posve drukčiji status nego ono po

¹⁰Dürig, G. u Th. Maunz/G.Dürig, *Kommentar zum Grundgesetz*, München, 1994., Art. 1 Abs I, Rn. 28.

¹¹BVerfGE (Odluke Saveznoga ustavnog suda) 5, 85 i češće.

¹²BVerfGE 45, 187.

¹³Tako pri izricanju pravorijeka o pravu osobnosti ili pri sporu oko informacijskoga samoodređenja ili pri odbacivanju okrutnih kazni. Geddert-Steinacher, T., *Menschenwürde als Verfassungsbegriff*, nav. dj., 27 i d. Konsenzus ne može, doduše, biti nadomjestak za utemeljenje, pogotovo ne kod pojma koji se mora zaštititi od revizije.

milosti subjektivnosti. Ovdje je različitim tradicijama često zajednička samo riječ.

Ali Kantova definicija dostojanstva ne može okončati rasprave o smislu pojma. Doduše, filozofe može obradovati kad se Savezni ustavni sud odluči na najvišoj razini za Kantovo tumačenje, a to raduje barem kantovce među filozofima. Za sve nekantovce, kojima se Kantova filozofija morala čini preapstraktnom, preformalnom i prepraznom, pozivanje na Kanta već je mnogo manje samorazumljivo.¹⁴ Pozivanje na Kanta mora postati utoliko kontroverznijim što se više upuštamo u posebne pretpostavke kantovske filozofije, dakle primjerice na oštro odvajanje legalnosti i moralnosti, koje Savezni ustavni sud suvereno ignorira. Povrh toga je krajnje upitno može li se uopće pomoću kantovske pojmovnosti (“vrijednost”, “svrha po sebi”) obuhvatiti “neekvivalentnost” dostojanstva koju sam Kant traži. Već se Schopenhauer usprotivio tome da je “vrijednost” uvijek pojam usporedbe, “svrha po sebi” čak kao protuslovlje u sebi samoj, kao “prijatelj po sebi” ili “stric po sebi”.¹⁵ Kantova je definicija “dostojanstva” samo inačica odrednice “dostojanstva čovjeka”. Ona je vrh prosvjetiteljski autonomističkoga razumijevanja, a ovo nailazi na znatne poteškoće želi li ga se učiniti jedinim razumijevanjem ljudskog dostojanstva. Ako dostojanstvo čovjeka postaje ovisno o njegovoj autonomiji, tada je neizbježna posljedica da to dostojanstvo ne može pripadati ni svim ljudima, niti svim ljudima na jednak način. Jer, niti su svi ljudi autonomni, niti su to na jednak način (usp. o tome IV. 3).

IV.

“Dostojanstvo čovjeka” je pojam ranga i on može dospjeti u opasne kolotečine ako se u njemu ističu rang i distinkcija. Ali on ne može ipak posve odbaciti povezanost s rangom i distinkcijom. On bi pri tome izgubio svoj smisao; postao bi jednoznačan sa svim onim što čovjek jest i što čini.

¹⁴Kantova je filozofija morala u sukobu s hegelijanskim ili aristotelovskim naucima o običajnosti, iz čije perspektive kategorički imperativ u najboljem slučaju može biti instancija provjeravanja moralnosti, ali ne instancija konstituiranja morala. Po Kantu pretpostavljena sloboda protuslovlja mišljenja i htijenja ostaje utoliko praznom i apstraktnom što univerzaliziranje neke maksime samo onda stvara protuslovlje ako je nečudorednost maksime zasnovana već prije univerzaliziranja. Inače je točna od Hegela do Kelsena očitovana kritika kako se od svake maksime može zahtijevati da postane općim zakonom.

¹⁵“Grundlage der Moral”, u *Schopenhauers Sämtliche Werke in fünf Bänden*, sv. III, Leipzig, bez navoda godine, 558 sl. O tome Löhrer, G., *Menschliche Würde. Wissenschaftliche Geltung und metaphysische Grenze der praktischen Philosophie Kants*, Freiburg — München, 1995., 182 i d. Löhrer pokušava izbjeći Schopenhauerovu kritiku Kantovih pojmova time što ih pretvara u “metafore”.

U tome pogledu postoje tri opasnosti koje prijete pojmu čovjekova dostojanstva. Tu je, *prvo*, opasnost specijecizma. Zatim je, *drugo*, opasnost praznjenja sadržaja koje razvodnjava smisao, naime da se ništa što je ljudsko ne može isključiti iz pojma. Tu je, *treće*, i najveća od svih opasnosti da je dostojanstvo ovisno o određenim postignućima koje jedni ljudi postižu, ali drugi ne.

1. Specijecizam

Dostojanstvo čovjeka, koje leži u njegovu rangu, u specifičnoj čovjekovoj biti, može se shvatiti specijecistički. “Specijecizam” je pojam koji je stvorio filozof Singer za preferiranje jedne vrste na račun druge, ovdje čovjeka na račun drugih živih bića.¹⁶ Čuvene formulacije dostojanstva u Picca della Mirandole ili u Kanta, jednoznačno su specijecističke. One su obilježene novovjekovnom slikom čovjeka koji treba biti “gospodar i sudac prirode”, a ne živo biće među drugim živim bićima. Svojevrsnost pojma dostojanstvo da je pojam ranga, distinkcije, dovodi do razgraničavanja između čovjeka i izvanljudske prirode i samo ona dovodi do razgraničavanja.

Ne želim nikako pitanje specijecizma povezivati s pretpostavkama Singerove filozofije. Singer je preferencijski utilitarist. On operira željama i interesima, užitkom i bolom, a da pri tome više ne razlikuje u tradicijskome smislu između čovjeka i životinje, već govori o “osobama” koje mogu biti i ljudi i životinje. Singеров utilitarizam dovodi do potpuno neprihvatljivih posljedica, do zahtjeva za eutanazijom za neizlječivo bolesnu novorođenčad ili, pak, do preporuke da se pokuši ipak obavljaju radije na zametcima koji manje osjećaju bolove, nego na odraslim čimpanzama koje osjećaju bolove. Ono što Singer pretpostavlja jest pogrešna antropologija, koja uopće ne doseže do čovjeka kao bića koje želi biti priznato kao slobodno i jednako. Utilitarizam uopće nije sposoban stvoriti pojam “čovjekova dostojanstva”. Za to je jaz između korisnog mišljenja, kalkulacije “sreće” i “intrinzične vrijednosti” dostojanstva čovjeka naprosto prevelik.

Neovisno o filozofiji Petera Singera, ostaje pitanje ne sprečava li se novovjekovnim shvaćanjima čovjekovog dostojanstva most do priznanja vlastitih prava izvanljudske prirode prije nego što se omogućuje. Tim shvaćanjima dostojanstva trebalo bi skinuti subjektivistički vršak prije nego što bi se, polazeći od njih, uspostavila veza s pravima izvanljudske prirode. Tko bi želio govoriti i o “dostojanstvu” životinja, bilo da im priznaje “kvazisubjektivnost”¹⁷, bilo da ih shvaća kao sustvorenja, taj bi, dakako, morao pojam “dostojanstva” svih živih bića jasno razgraničiti od pojma

¹⁶Singer, P., *Praktische Ethik*, Stuttgart, 1984.; H. Kuhse/P. Singer, *Muß dieses Kind am Leben bleiben?*, Erlangen, 1993.

¹⁷Usp. od autora, “Eigenrechte der Natur?”, u Ballestrem, K.G. (ured.), *Naturrecht und Politik*, Berlin, 1993., 179 i d.

čovjekova dostojanstva. S obzirom na (posve legitiman) interes čovjeka za raspolaganje prirodom, ne bi mogao pojam “dostojanstva” svih stvorenja per se biti na jednakom stupnju s pojmom “dostojanstva čovjeka”. Njemu bi bilo per se pripisano ograničenje i odmjeravanje, koje upravo treba biti strano “čovjekovu dostojanstvu”.

2. Razvodnjavanje smisla i praznjenje sadržaja

Pojam dostojanstva čovjeka može kao pojam ranga predočiti distinkciju i razgraničavanje. Ali kao pojmu za specifičnu bit čovjeka, može mu zaprijetiti i suprotna opasnost da izgubi svaki posebni sadržaj i postane jednakoznačan s pojmom čovjeka. Jer čovjek nije samo ono što se rado navodi u definicijama dostojanstva: slobodan, autonoman, uman, samosvjestan, itd. Njegovo se dostojanstvo može definirati sviješću o njegovoj smrtnosti i konačnosti. Dostojanstvo se može definirati preko specifično ljudske zablude ili neke druge nesavršenosti čovjekove.¹⁸ Dapače, moralo bi se čak slonost zločinu, zlu, amoralnosti, uračunati u specifično ljudsko — barem sposobnost za to, ako ne i konkretno zlo djelo. Ako bi, međutim, sve ono što čovjek umije ili što jest potpalo pod pojam “dostojanstvo”, tada ovaj ne bi imao svoj vlastiti pojam, koji bi bio različit od pojma “čovjek”. Ustavi bi se mogli u tome slučaju ograničiti na navođenje čovjekovih prava, jer “ljudsko dostojanstvo” ne bi ništa govorilo što se već ne bi izreklo pojmom čovjek.

3. Dostojanstvo čovjeka kao postignuće

Pri definiranju čovjekova dostojanstva nerado se podsjećamo na ljudsku nesavršenost ili pak na sklonost zločinu i amoralnosti. Tipični je postupak da se navede katalog pozitivnih ljudskih postignuća kojima se ima odrediti specifična čovjekova bit, njegov rang, njegovo dostojanstvo. Rado se navodi autonomija, samosvijest, moralnost, um — što god bilo, glavno je da se radi o pozitivnome, glavno je da se radi o postignuću. To i jesu sva čovjekova postignuća, postignuća koja su za njega specifična. Nedostatak je te definicije, međutim, što se krug onih koji na osnovi takvih postignuća mogu zahtijevati dostojanstvo čovjeka sužava na one koji ta postignuća i mogu postići. Djeca, embriji i budući naraštaji nisu još autonomni ili umni; mrtvac, leš to više nije; mnogi umobolni to ionako nisu. Ako je dostojanstvo utemeljeno na postignuću, ono ne pripada nikome od ovih. Ako je čovjekovo dostojanstvo derivat njegovih postignuća, tada se, zapravo, vraća stara dignitas sa svojom proporcijском pravednošću u od-

¹⁸Uključivanje čovjekova “nesavršenstva” u određivanje čovjekova dostojanstva zahtijeva već Ernst Benda, “Menschenwürde und Persönlichkeitsrechte”, u isti, W.Maihofer/H.J. Vogel (ured.), *Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, 2. izd., Berlin/New York, 1994., 169 (Rn. 16).

ređenje dostojanstva. Tada dostojanstvo ne bi bilo samo ekskluzivno, ono bi se moglo i stupnjevati, već prema tome koliko je netko autonoman ili uman.

4. Dostojanstvo čovjeka kao potencija

Zacijelo smo svjesni upravo navedenog problema. Pokušava se izbjeći modifikiranjem zahtjeva za postignućima. Dostojanstvo se onda ne određuje faktičkim postignućima već “sposobnošću” za nj. Dostojanstvo se utvrđuje potencijom.¹⁹ Tako je embrij po prirodi sposoban da bude uman i autonoman, a umrlome, čiji ugled, čast i volju valja poštivati, priznaje se naknadno djelovanje, naknadna potencija onog dostojanstva koje je posjedovao već jednom kao živ.

To su opravdane modifikacije. Ali one ne pomažu kod onih koji ni faktički ni potencijalno nisu ispunili kriterije postignućna dostojanstva ili ih nisu mogli ispuniti, kao primjerice neizbježno bolesni ili maloumni. Čak se ova oslabljena definicija dostojanstva, koja se zadovoljava potencijama i sposobnostima i zanemaruje konkretnu aktualizaciju, zapetljava još u probleme koji su postali prepoznatljivi pri definiranju dostojanstva preko pozitivnih postignuća. Ako još nedostaje i potencija za autonomiju i um, tada bi i u tom slučaju bilo nužno razlikovanje u samome bitku čovjeka. Tada bi postojali ljudi prve i druge klase, također prema stupnju svoje sposobnosti i potencije, i počelo bi diferenciranje što je života dostojan i života nedostojan život.

V.

1. Dostojanstvo čovjeka kao članstvo u ljudskoj vrsti

Poteškoće definiranja dostojanstva preko postignuća i sposobnosti dovele su do toga da se, osim dosad navedenih definicija “dostojanstva”, nalazi još posve drukčija odrednica u pravničkim komentarima. “Dostojanstvo” se u tome slučaju odvaja od specifično ljudskih postignuća i sposobnosti, ono se umjesto toga priznaje čovjeku ako je član biološke vrste čovjek. Tako

¹⁹Tipične formulacije: “Od samoga početka u ljudskome bitku postojeće potencijalne sposobnosti dostatne su za utemeljenje čovjekova dostojanstva (BVerfGE 39, 41)”. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Kommentar anhand der Rechtssprechung des Bundesverfassungsgericht*, G. Leibholz i dr., Köln, ⁷1993., Art. 1 Abs. I, Rn. 3. “*Općenito* ljudska vlastita vrijednost dostojanstva ne može se ... od samoga početka sastojati u jednakome ozbiljenju u konkretnoga čovjeka, nego u jednakoj apstraktnoj mogućnosti (*potencijalnoj sposobnosti*) ozbiljenja.” Th. Maunz/G. Dürig, *Kommentar zum Grundgesetz*, cit. dj., Art. 1 Abs. 1, Rn. 19.

se kaže u Maunz/Dürigovu komentaru Ustava: “Tko je začeo od čovjeka i tko je bio čovjek, participira u dostojanstvu ‘čovjeka’”.²⁰

Ova formulacija “participira u dostojanstvu ‘čovjeka’” zvuči neobično. Ona zvuči kao da je čovjekovo dostojanstvo ideja koja se u različitim stupnjima može ozbiljiti u konkretnom čovjeku. Time bi čak i ova definicija ostavljala otvorenim izlaz u dvoklasni ili višeklasni sustav ljudskog dostojanstva, već prema tome u kojem bi se stupnju “dostojanstvo ‘čovjeka’” udostojilo participacije. Ali, možda je formulacija samo nesretno izabrana. Recimo: “Dostojanstvo čovjeka ima tko je začeo od čovjeka i tko je bio čovjek”. Ova bi verzija bila nedvojbeno. Svakako je najbliža našim moralnim i pravnim intuicijama. Ona ne isključuje ništa iz čovjekova dostojanstva što ima ljudsko lice. Povrh toga rasterećuje pojam od ovisnosti o pojedinačnim svjetonazorima i antropologijama. Ova definicija rasterećuje od obveza obrazloženja, pa bi i s toga razloga trebala biti i te kako dobrodošla.

2. Imati dostojanstvo i zaslužiti dostojanstvo. Suprotstavljeni elementi pojma dostojanstva

Jesmo li definiranjem čovjekova dostojanstva preko članstva u vrsti konačno postigli primjerenu definiciju dostojanstva čovjeka? Odgovor je negativan, jer samo pozivanje na ljudsku vrstu nije dostatno da se utemelji čovjekovo dostojanstvo. Problem je svih pokušaja definiranja čovjekova dostojanstva što se ne možemo zadovoljiti ni samo definiranjem preko postignuća i sposobnosti, ni samo definiranjem preko članstva u vrsti.

Definicija preko postignuća i sposobnosti ima upravo navedene mane. Čovjek mora nešto postići da bi bio dostojanstven i taj zahtjev isključuje one koji ta postignuća ne postižu ili on dovodi do stupnjeva i nijansiranja u samome čovjekovu bitku. Definicija preko pripadanja vrsti nema, doduše, te nedostatke. Ne mora se ništa postići da bi se pripadalo vrsti. Posjeduje se dostojanstvo oduvijek, svejedno što se može ili čini. Ali kakvo je to “dostojanstvo” koje se sastoji u jednakoj pripadnosti ljudskoj vrsti? Članovi su neke vrste i druga živa bića. Rang, odlikovanje nastaje iz toga “dostojanstva” tek kad je ljudska vrsta nešto posebno, a tada se ipak mora opet vratiti do određenja specifične biti čovjeka, njegovih potencija i njegovih postignuća.

I iz sljedećeg se razmišljanja može vidjeti da pripadnost ljudskoj vrsti nije dostatna za utemeljenje dostojanstva čovjeka. Kada bi to bilo jedino dostatno utemeljenje dostojanstva čovjeka, tada bi se kao nepoštivanje čovjekova dostojanstva smatrale samo promjene biološke pripadnosti vrsti, uzgajanje čovjeka ili genska manipulacija. Ali koliko god su to povrede čovjekova dostojanstva, ipak se mnoštvo slučajeva tih povreda ne može

²⁰Art. 1 Abs. 1, Rn. 23.

tako obuhvatiti. Povrede čovjekova dostojanstva većinom su nepoštivanje subjektivnosti, slobode, samoodređenja. To su u velikoj mjeri mučenja, ropstvo, masovno progonstvo, genocid, svi oblici ponižavanja, žigosanja, izopćavanja, progonjenja,²¹ povrede koje se ne sastoje u diranju u biološki integritet ljudske vrste.

Dostojanstvo je, tako videno, fundamentalno dvoznačno: Imati dostojanstvo i zasluživati dostojanstvo, to su pojmovi podređeni drugim kriterijima. Zasluživati dostojanstvo preko postignuća i sposobnosti ne znači imati dostojanstvo; imati dostojanstvo kao članstvo u vrsti nije zasluga. Pojam čovjekova dostojanstva sadržava ovu temeljnu napetost i pitanje je može li se ona razriješiti i podnijeti.

3. Prednost imanja dostojanstva pred zaslugom dostojanstva

Napetost između imati dostojanstvo i zasluživati dostojanstvo može se ublažiti jedino ako je zasluživati dostojanstvo po rangi iza imati dostojanstvo, ako se ono podrazumijeva kao dodatak imanju dostojanstva. S obzirom na opasne posljedice shvaćanja čovjekova dostojanstva jednostrano orijentiranih na zasluživanje dostojanstva, valja naglasiti prvenstvo imanja dostojanstva. Ali budući da imanje dostojanstva nije dovoljno za određivanje dostojanstva čovjeka, treba i zasluživanje dostojanstva uključiti u razumijevanje čovjekova dostojanstva. Ono može biti tamo, dakako, pravilno shvaćeno, uvijek samo podređeno, “čuvanje” već uvijek postojećeg dostojanstva, ali ne njezino konstituiranje subjektivnošću.

Snaga je teološki utemeljenih pojmova o dostojanstvu čovjeka što dopuštaju da se najuvjerljivije razvije ta hijerarhizacija pojmovnih elemenata.²² Teološki se bez problema članstvo u ljudskoj vrsti može shvatiti kao rang, kao odlikovanje. Teološki se može uvjerljivo obrazložiti prednost imanja dostojanstva pred zasluživanjem dostojanstva. Također se s novovjekovnim dostojanstvom povezani “negativno-teološki” pojmovi kao ne-dodirljivost i ne-ograničivost, ne-odrecivost i ne-proigrivost mogu jedino obrazložiti ako se mogu svesti na transcendentalno porijeklo čovjekova dostojanstva. Ne-dodirljivost i ne-ograničivost neupitni su posve za dostojanstvo koje je Bog čovjeku dao. A jedino utemeljenje kroz samome čovjeku oduzetu dodjelu dostojanstva može objasniti zašto se čovjek ne može odreći svoga dostojanstva, niti ga izgubiti. Kad bi dostojanstvo čovjek davao čovjeku, ne bi postojao razborit razlog zašto se ne bi moglo odreći dostojanstva. Volenti non fit iniuria. Čovjekovo dostojanstvo u tome slučaju ne bi bilo onaj

²¹Ovaj se katalog oslanja na Th. Maunz / G. Dürig, *Kommentar zum Grundgesetz*, cit. dj.

²²Spaemann, R., “Über den Begriff der Menschenwürde”, u Böckenförde, E.-W./Spaemann, R. (ured.), *Menschenrechte und Menschenwürde*, cit. dj., 295 i d. Tako također primjedbe u raspravi: Isensee, Kriele, Böckenförde, cit. dj., 314 i d.

svagda već postojeći razlog sve autonomije i razuma, već njihov rezultat. Ono time ne bi bilo zaštićeno od samoga autonomističkog raspolaganja. Kad bi postojalo zasluživanje dostojanstva jedino autonomijom i umom, tada bi ostala neobjašnjiva i ne-proigrivost dostojanstva. Zašto se ono ne bi moglo proigrati ako ljudi ipak djeluju nedostojanstveno i čine čak nedjela? Čovjekovo se dostojanstvo ne može proigrati jedino ako ga čovjek već oduvijek ima, ako ga čak nedjelima može jedino nepoštivati i povrijediti, ali ni sebi ni, na koncu, drugima ne može oduzeti.

VI.

Možda je to za pluralistička, sekularizirana društva izazov da se čovjekovo dostojanstvo treba oslanjati na religijske, teološke ili metafizičke temelje. Ali za pojam dostojanstva čovjeka s njegovim postulatima ne-dodirljivosti i ne-ograničivosti, ne-odrecivosti i ne-proigrivosti posljednje utemeljenje nije ma kakavo, već konstitutivno, a ono se ne može doseći preko filozofija koje čovjekovo dostojanstvo shvaćaju kao postavljanje samoga subjekta.

Pozivanje na čovjekovo dostojanstvo nije ništa drugo nego pokušaj da se imenuje ono što nadilazi svo ljudsko raspolaganje, raspolaganju-transcendentno *x*, koje je nedodirljivo za čovjeka. "Dostojanstvo čovjeka" je granični pojam, kojim je svim postavljanjima samih subjekata povučena još jedna ograda. Ta ograda može biti nedodirljiva jedino ako je ne-samopostavljena granica. Željati utemeljiti čovjekovo dostojanstvo bez pozivanja na transcendenciju — to se čini münchhausenovskim pothvatom, paradoksalnim pokušajem samotranscendentiranja, negativnog teologiziranja samoga čovjeka.

Sekularizirano i pluralističko društvo ima doduše legitiman interes da pojam čovjekova dostojanstva što šire obuhvati, da ga odvoji od određenih svjetonazora i antropologija. Pojam dostojanstva čovjeka mora biti gotovo kao *passé-par-tout*, koji odgovara mnogolikim i različitim načinima postojanja čovjekova. Čak bi se moglo doći u iskušenje da se "čovjekovu dostojanstvu" zaželi definicijsku zabranu, jer svaka definicija znači fiksiranje i u svakoj definiciji može biti skriveno moguće polazište instrumentalizacije.

Pojam dostojanstva čovjeka izgubio bi, dakako, svoj smisao i svoje značenje ako bi mu se oteli njegovi sadržaji i njegova dogmatska valjanost. Čovjek se, doduše, može antropološki odrediti kao biće koje se samo mora tumačiti i u tome smislu samodefinira. Ali čovjekovo je dostojanstvo ono što svakoj samodefiniciji čovjeka također povlači granicu, a ta se ograda ne može preskočiti pozivanjem na pluralizam društva ili na pravo autonomnoga samodefiniranja.

Dva mi se dogmatska elementa "dostojanstva čovjeka" čine neodrecivim: subjektivnost ili osobnost čovjeka, na jednoj strani (po kojoj zaslužuje

dostojanstvo)²³, i svagda već postojeće, imanje dostojanstva, koje prethodi svakome samoodređivanju i samodefiniranju, na drugoj strani. Time se subjektivnosti ne uzima ništa od njezinih prava. Umjesto toga, ona se upućuje na ono što je uvjet mogućnosti njezina samoodređivanja i samodefiniranja, respekt pred onim dostojanstvom koje čovjek već oduvijek ima.

Pojam “čovjekova dostojanstva” mora se svakako osloboditi od zaoštrenih zahtjeva za zasluživanjem dostojanstva postignućima subjektivnosti. Dostojanstvo čovjeka nije samo u onome što on tako osobito umije ili je u stanju postići. Ono se isto tako treba vidjeti u onome što čini njegovu specifičnu nesavršenost. Biti svjestan nje i djelovati adekvatno njoj, i to je znak čovjekova dostojanstva. Dostojanstvo je povući se, ne ponašati se kao “maitre et possesseur de la nature”, ne shvaćati se kao prometejski subjekt, kojem nisu postavljene nikakve ograde njegovu samozakonodavstvu i samoraspolaganju. Ljudski se ophoditi s onim što je zabluda, neuspjeh, krivnja i svijest o vlastitoj konačnosti, to je isto tako relevantno dostojanstvu, kao i majstorski učinci novovjekovne subjektivnosti.

Preveo s njemačkoga
Tomislav Martinović

²³O konstelaciji čovjekovo dostojanstvo i osobnost usp. L. Honnfelder, “Person und Menschenwürde”, u isti/G. Krieger (ured.), *Philosophische Propädeutik*, sv. 2: *Ethik*, Paderborn i dr., 1996., 213 i d. Nadalje prilozi u Th. Brosel/M. Lutz-Bachmann (ured.), *Umstrittene Menschenwürde*, Berlin, 1994.

Henning Ottmann

*DIGNITY OF MAN. THE QUERY ABOUT THE
INDISPUTABLY ACKNOWLEDGED CONCEPT*

Summary

The author analyses the concept of human dignity in historical and logical perspectives of its meaning. The key terms are: (a) dignity as an attribute of humanity; (b) the meaninglessness of this notion in some historical periods; (c) human dignity as human achievement; (d) human dignity as human potential; (e) human dignity as belonging to humanity. Then he goes on to stress the superiority of dignity as such over the acquired dignity. And finally, the author concludes that human dignity is inviolable, both in the virtues of its autonomous subjectivity and in its deviations: in the fallacy, deception, guilt, and awareness of one's own finality.